

ETNİK İŞGÜCÜNÜN BATI AVRUPA'NIN KÜRESEL KENTLERİNDEKİ ROLÜ: YENİDEN BİRLEŞİM SÜRECİNDE (1990-1995) BERLİN'DEKİ TÜRK İŞGÜCÜ

Oğuz ÖZBEK

S.Ü. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Böl., Konya

Makalenin Geliş Tarihi: 21.05.2004

ÖZET: Bu makale, üretim, mekan ve göç ilişkilerinin tanımladığı kuramsal bir çerçeve içerisinde etnik işgücünün küresel kentlerdeki sektörel rolünü incelemektedir. Çalışma, Türk işgücünün, Berlin'deki kentsel-sektörel katılımını çözümlenmekte ve Batı Avrupa küresel kentleri için genelleştirmektedir. Doğu ve Batı Almanya'nın yeniden birleşiminin sonrasındaki Berlin'deki sektörel dönüşüm, yeni şekillenen küresel kent işlevleri ve etnik işgücünün belirginleşen iktisadi rolü, burada ana çözümleme alanlarını oluşturmaktadır. 1990'ların başlarında, Berlin'in işgücü piyasası içerisinde Türk işgücü katılımı, iki alanda ele alınmıştır: mesleki nitelik ve iş statüsü.

Anahtar kelimeler: İşgücü Göçü, Etnik İşgücü, Küresel Kent.

A Case Study of the Role of Ethnic Labor in Global Cities of Western Europe: In the Reunification Process (1990-1995), the Turkish Labor in Berlin

ABSTRACT: Within a conceptual framework characterized by production, space and migration, this article studies the sectoral role of ethnic labor in the global cities. The study analyzes the urban-sectoral participation of Turkish labor and generalizes this for the global cities of Western Europe. After the reunification of East and West Germany, the sectoral transformation in Berlin, its emerging global city functions and the economic role of ethnic labor constitute the main analysis areas here. In the beginning of the 1990s, the participation of Turkish labor in the labor market of Berlin is discussed in two areas: occupational characteristic and business status.

Key words: Labor Migration, Ethnic Labor, Global City.

GİRİŞ

Üretim, mekan ve göç bağlamındaki gelişmeler, 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Batı Avrupa kentlerinde önemli sosyo-mekansal ve sosyo-iktisadi dönüşümlere yol açmıştır. Eski endüstriyel kentlerin azalan önemine paralel olarak kentsel işgücünün, imalat alt dallarından hizmetler sektörüne yönelmesi, birçok Batı Avrupa kentinin iktisadi temelini ve sosyal kompozisyonunu değiştirmiştir (Gaspar, 1992). Kültürel merkezler olarak kentlerin önemi artarken, 1973 petrol krizi sonrası şekillenen yeni esnek üretim sistemi de kentsel ekonomilerin üretim ve tüketim kalıplarını değiştirmiştir (Scott, 1988). Son otuz yıl içerisinde yaşanan bu yapısal değişimler, bir yandan kentlere yeni

iktisadi ve kültürel işlevler yüklerken bir yandan da kentler arasındaki sosyo-iktisadi ve mekansal eşitsizlikleri arttırmıştır. Ülkelerarası göç hareketlerinin önemli bir nedeni olarak gelişmiş ve az gelişmiş dünya arasında zaten var olan bu eşitsizlikler, gelişmiş dünya ve özellikle Avrupa kentleri açısından yeni bölgesel-kentsel hiyerarşi içinde yaşanan kentsel rekabetin de en büyük kaynağıdır. Londra gibi eski Avrupa kentlerinden bazıları alansal gömülülüğün (territorial embeddedness) üretim ve sosyo-kültürel mekandaki birikimsel avantajlarını korurken, Hannover gibi bazı kentler de finans ve üretici hizmetler işlevlerinin belirginleştiği yeni bölgesel düğüm noktaları haline gelmektedir.

Bu yapısal bölgesel ve kentsel dönüşümlerin her aşamasına, bölgesel ve alt bölge ölçeğindeki göç hareketleri eşlik etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa kentlerinin imarında ve iktisadi temelinin oluşumunda hayati bir role sahip etnik işgücü akımları, bugün yeni belirginleşen kentsel işlevlere katılım sürecinde de önemli ve şekillendirici bir rol oynamaktadır. Son elli yıldaki göç, mekan ve üretim ilişkileri üçgenindeki gelişmeler, göçmen grupların misafir ülkelerdeki kentsel-sektörel rollerini belirlemiştir. Üç büyük göç dalgası, Batı Avrupa kentlerindeki işgücü piyasalarının yapısını ve mekansal örgütlenmeyi etkilemiştir: işgücü göçü (1950-1970), aile yeniden birleşimi (1970-1980) ve endüstri sonrası hareket (1980-).

Küresel göç hareketlerinin son aşaması olan endüstri sonrası hareket, iki ana eğilimi bünyesinde barındırmaktadır: beyin göçü ve informal ekonominin yükselişi. Bu eğilimler, aynı zamanda misafir işçilerin farklı kentsel sektörlerdeki kompozisyonunu belirlemektedir. Eğitilmiş, kalifiye ve aranılan yüksek seviyeli mesleki kabiliyetlerle donanımlı göçmen gruplar, küresel kentlerdeki işgücü piyasalarında mesleki statü ve gelir açısından etkin bir konumda bulunmaktadır. Firma yöneticileri, ar-ge faaliyetlerinde çalışan bilim adamları ve teknoloji uzmanları gibi mesleki gruplarda etkinliği giderek artan göçmenler, gelişen ve gelişmiş ülkeler arasındaki beyin göçü hareketlerinin başlıca aktörleridir. Yüksek mesleki nitelikli göçmenler, buldukları ülkelerdeki sosyo-kültürel ve sosyo-mekansal mekansal yapıya uyum yeteneklerinin fazla olması nedeniyle, kentsel mekanların biçimlenmesinde, informal faaliyetlerdeki kıyaslanmış etnik gruplara göre daha alt seviyede bir role sahiptirler.

Göçmen işçilerin işgücü piyasalarına katılımı, küresel kentlerde (global cities) sektörel kompozisyonu değiştirmiştir. Küresel kentler, iktisadi ve sosyo-politik bağlamda işlev gören, küresel mekansal hiyerarşinin yeni düğüm noktaları olarak tanımlanabilir. Friedmann'ın (1986) dünya kenti kuramında olduğu gibi iktisadi tanımlamaları yanında, çokuluslu kentler (Camagni ve diğerleri, 1991; Rodwin, 1991) şeklinde ifade edildiği sosyo-kültürel tanımlamaları da vardır. Bu kentlerdeki üretim

örgütlenmesi, işlevsel bir sınıflamaya dayanmaktadır: üretim ve hizmetlerdeki üst düzey bölgesel faaliyetler (mesleki hizmetler, Ar-Ge faaliyetleri, bankacılık ve sigortacılık ve üretici hizmetler) ve daha çok etnik grupların etkin olduğu geleneksel hizmet işlevleri. Küresel kentlerin üst düzey yönetsel ve teknolojik işlevleri yanında geleneksel hizmet dallarındaki etnik katılımın farklı sektörel ve mekansal düzeylerdeki rollerinden bahsedilebilir. Batı Avrupa'daki etnik işçi toplulukları arasında Türk işçileri, buldukları kentlerdeki sosyo-iktisadi ağırlıkları ve dinamik girişimci nitelikleri nedeniyle iyi bir örnek oluşturmaktadırlar. Almanya ve Berlin örneği, Türk işgücünün kentsel-sektörel rolünün ve küresel kent işlevlerine katılımının çözümlenmesi açısından incelenmeye değerdir.

Bu makalede, Batı Berlin verilerinden yararlanarak 1990'ların başlarındaki Türk işgücü katılımını ve sektörel kompozisyonunu incelenmektedir. 1990'ların ilk yarısı, iki Almanya'nın birleşiminin, etnik işgücü piyasasındaki erken dönem etkilerinin incelenmesi açısından önemli bir inceleme aralığıdır. Burada, mesleki nitelik (vasıfsız, kalifiye ve üst düzey kalifiye) ve girişimcilik, etnik işgücü katılımının iki ana çözümleme alanını oluşturmaktadır.

KÜRESEL KENT BERLİN

Küresel kentlerin işgücü piyasalarının şekillenişinde ve sektörel yapılarının kompozisyonunda, etnik işgücünün önemli ve belirleyici bir rolü vardır. Bu rolün incelenmesinde, Berlin'deki Türk işgücünün mesleki nitelik ve iş statüsünde, 1990'lar boyunca gözlemlenen değişimler ve bu değişimlerin, kentsel sektörel yapıdaki yansımaları, zengin bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Burada, kentin belirginleşen küresel işlevleri ve Türk girişimciliğinin büyüyen boyutları, Berlin'in önemini vurgulamaktadır.

İki Almanya'nın birleşiminden sonra, Berlin'de yaşanan mekansal ve siyasi bütünleşme ve kentin küresel kentler sınıfına yeniden katılması, çözümlemenin iki farklı boyutunu oluşturmaktadır. Berlin'in batı

ekonomisi, Federal Cumhuriyet'in piyasa kapitalizminden olumsuz bir biçimde etkilenirken, Doğu Berlin, merkezi planlı ekonomilerdeki konumunu geliştirmiştir (Bruegel, 1993). 1970'lerin sonunda, Batı Berlin, geleneksel emek yoğun sanayi dallarındaki artan işsizlik gibi iktisadi dönüşüm sorunlarıyla yüzleşiyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak, 1980'lerde yerel politikalarla da desteklenen iktisadi çabalar, yönetsel ofis hizmetleri gibi uzmanlaşmış ticari faaliyetleri geliştirme üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşiminden sonra, bu politikalar, Berlin gibi bir dizi bölgesel merkezdeki endüstriyel-teknolojik faaliyetleri geliştirme amacına yöneldi (Sternberg, 1995). Bu dönemde Berlin, Federal Araştırma ve Geliştirme Bakanlığı tarafından eski ve yeni eyaletlerdeki bir dizi kentle birlikte, yenilik merkezi olarak desteklenmekteydi (Şekil 1). Yenilik merkezleri, normal danışmanlık hizmetlerinin sunulduğu altyapısal imkanlar ve ortak bir yeri paylaşan bireysel firmaların bir yığını olarak tanımlanabilir. Uygulanan ulusal ve yerel düzeydeki sektörel destekleme politikalarına rağmen, siyasal bütünleşme sürecini izleyen dönem içerisinde Batı eyaletlerinde artan işsizlik oranları, işgücü piyasalarının bütünleşmesinin doğal bir sonucu olarak görülmekteydi. Berlin'in işgücü piyasası da bu genel eğilimlere paralel bir değişim süreci geçirmiştir. Kalifiye Doğu Berlin'li işçilerin, mühendislik, elektronik ve inşaat sektörlerinde artan katılımı, bu değişimin en önemli göstergesidir.

İşgücü piyasasındaki bu gelişmeler yanında, Federal başkentin Bonn'dan Berlin'e taşınması, Berlin'in yeniden canlanan küresel kent kimliğini kuvvetlendiren en önemli siyasi gelişme olmuştur. Batı Almanya'daki endüstriyel işlevlerin mekansal dağılımına benzer şekilde yönetsel alandaki ademi-merkeziyetçi yapı, Berlin'in yeni küresel kent işlevlerine siyasal alanda değil bölgesel-kentsel bağlamda zemin hazırlamıştır. Berlin'in geleneksel siyasi ağırlığının, bütünleşme sürecinden sonraki dönemde yeni kentsel ve bölgesel işlevlerle desteklenmesinde bu idari yapının önemli bir rolü olmuştur.

Berlin'deki Türk nüfusu, imalat ve hizmetler iş kollarındaki etnik katılımın ve etnik

Şekil 1. Almanya'daki yenilik merkezleri (Sternberg, 1995).

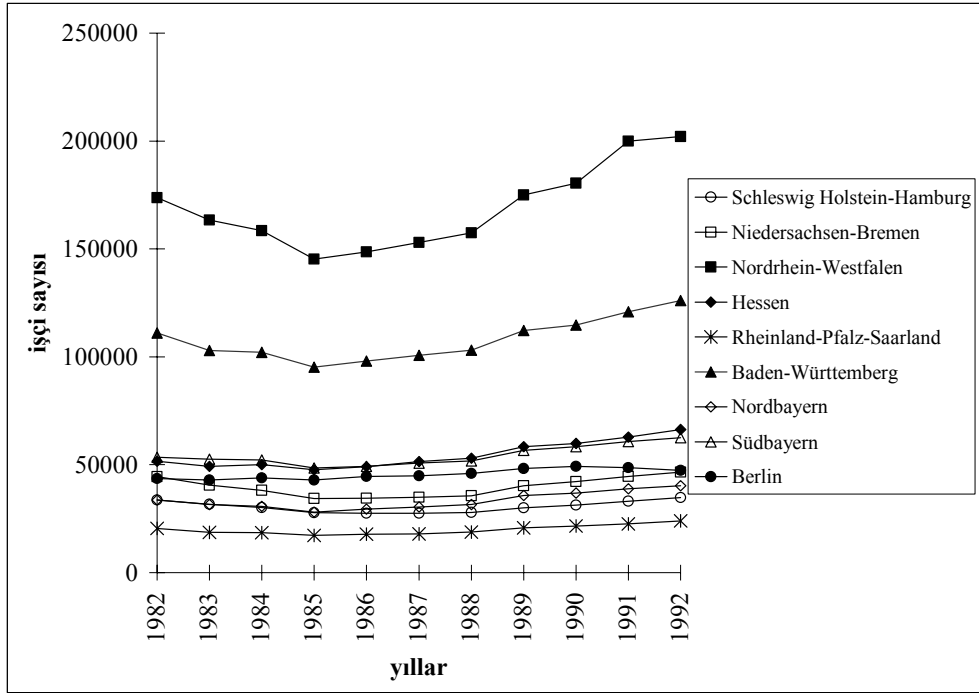
Figure 1. Innovation centers in Germany (Sternberg, 1995).

girişimciliğin ele alınmasında önemli bir örnek oluşturmaktadır. Berlin, Baden-Württemberg ve Kuzey Ren Westfalya gibi etnik işgücünün geleneksel yoğunlaşma bölgelerinden sonra, Türk nüfus ve işgücünün üçüncü büyük eyaletini oluşturmaktadır. Almanya'nın eski eyaletlerindeki, 1982-1992 dönemi Türk nüfus ve işgücü gelişimi (Şekil 2) incelendiğinde, bir çok eyaletteki dalgalanmanın tersine, Berlin'deki Türk işgücü katılımının kademeli bir artış gösterdiği gözlemlenebilir. Şekil 3'deki sektörel dağılım, Berlin'deki Türk işgücünün, hizmetler sektöründeki ağırlığına işaret etmektedir. Ayrıca, Türk nüfusun imalat ve hizmetler alt dallarındaki dağılımı (Şekil 4 ve 5), etnik işgücünün Almanya ve Batı Avrupa'daki sektörel kompozisyonunun çözümlemesi açısından önemli bulgular sunmaktadır.

BERLİN'DEKİ TÜRK İŞGÜCÜ

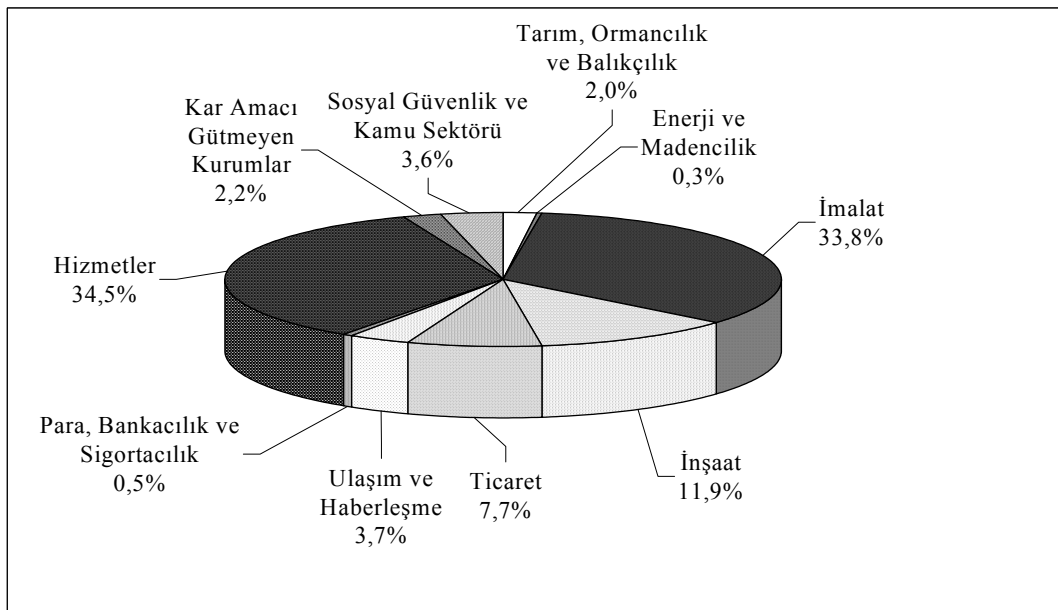
Türk işgücü ile ilgili sektörel ve mekansal çözümlere girmeden önce Berlin'in küresel

kent niteliğinin ele alınması yararlı olabilir. Almanya'nın mekansal örgütlenmesindeki konumu nedeniyle, Berlin'in verileri hem bölgesel hem de kentsel niteliktedir (Şekil 1).

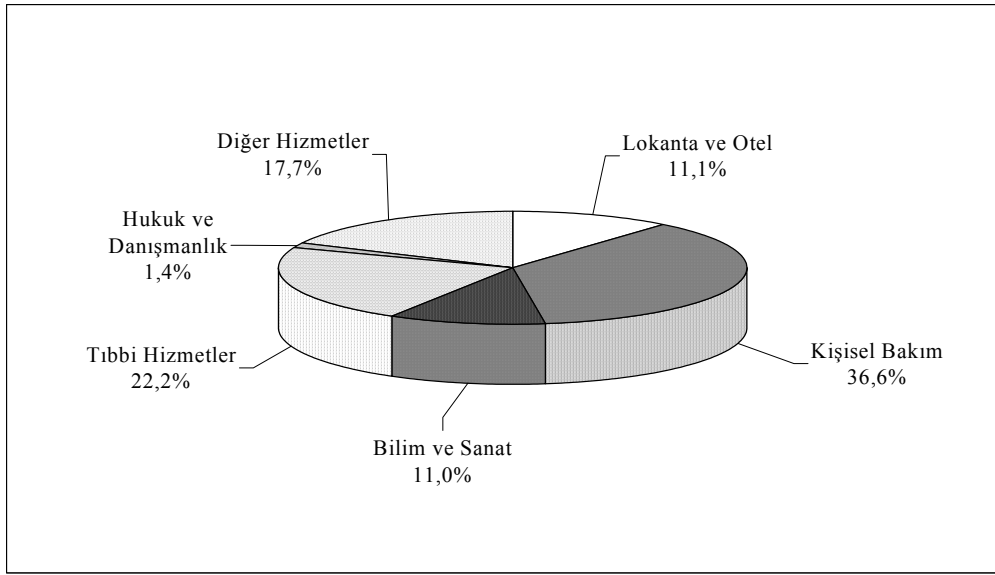
Şekil 2. Türk işgücünün Alman eyaletlerindeki gelişimi (1982-1992) (Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1982-1992).

Figure 2. The growth of Turkish labor in the German states (1982-1992) (Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1982-1992).

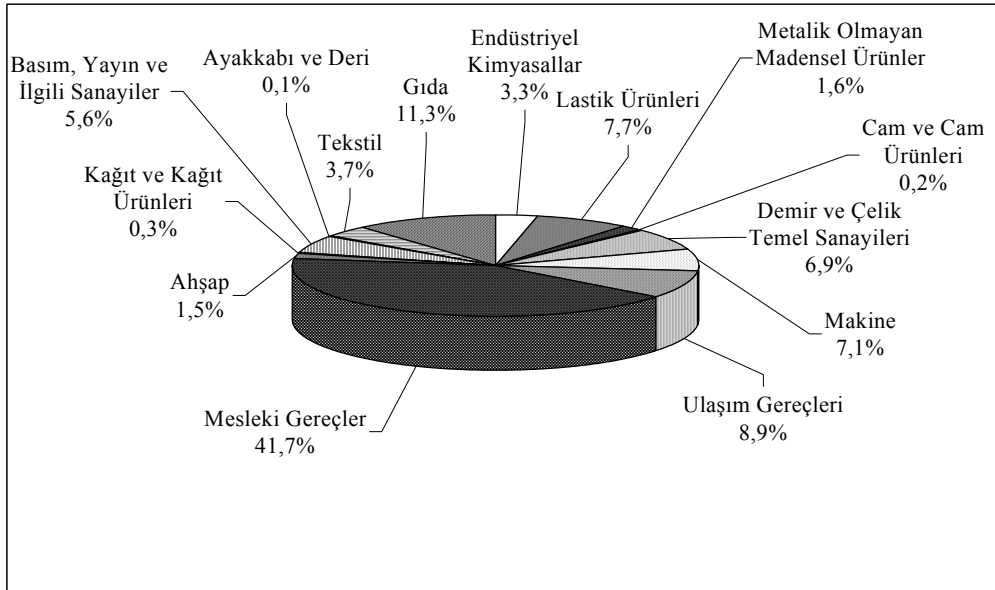
Şekil 3. Berlin'deki Türk işgücünün sektörel dağılımı (1995) (Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

Figure 3. Sectoral distribution of Turkish labor in Berlin (1995) (Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

Şekil 4. Berlin'deki Türk işgücünün hizmetler sektöründeki dağılımı (1994)
(Bundesanstalt für Arbeit, 1994).

Figure 4. Sectoral distribution of Turkish labor in services, Berlin (1994) (Bundesanstalt für Arbeit, 1994).

Şekil 5. Berlin'deki Türk işgücünün imalat sektöründeki dağılımı (1994)
(Bundesanstalt für Arbeit, 1994).

Figure 5. Sectoral distribution of Turkish labor in manufacturing in Berlin (1994)
(Bundesanstalt für Arbeit, 1994).

Almanya'nın belli başlı nüfus yoğunlaşma alanlarındaki sektörel değişimler, Berlin'in hizmetler sektöründe hızlı bir işgücü artışına, üretim sektöründe ise buna paralel bir işgücü azalmasına işaret etmektedir (Şekil 6). Özellikle, üretim sektöründeki işgücünün durağan yapısı, 1980'lerden itibaren Almanya'da izlenmeye başlanan sektörel politikalarla yakından ilgilidir. 1980'lerde emek yoğun endüstrilerin ve yeni

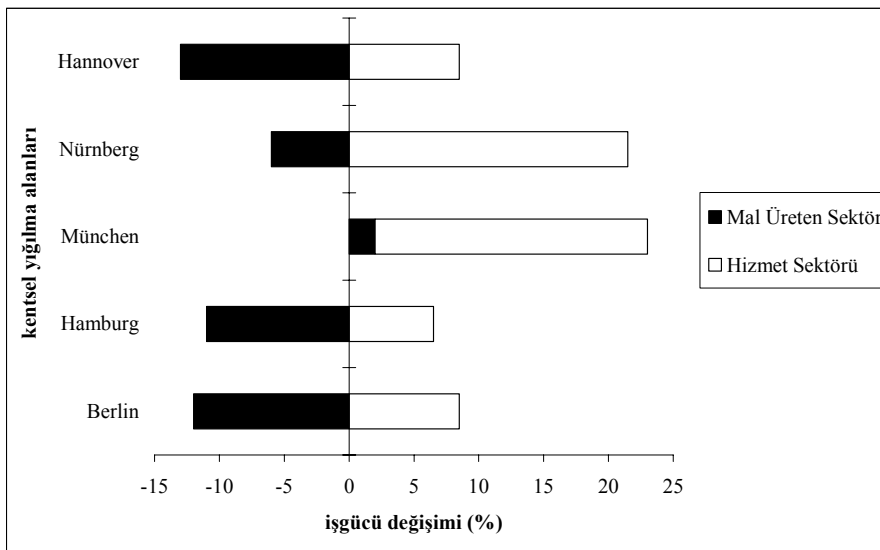
endüstriyel faaliyetlerin (mühendislik ve elektronik) istihdam yapısını etkileyen yerel politikalara, ticari faaliyetlerin ve üst düzey yönetsel işlevlerin gelişimi eşlik etmiştir. Enerji, madencilik ve inşaat alt kollarının sektörel ağırlıklarının devam etmesi nedeniyle, imalat sektörü işgücü payının azalması, üretim sektörünün genel kompozisyonunu değiştirmemiştir.

Berlin'in küresel kent niteliğinin belirginleşmesinin en büyük göstergesi, 1986 ve 1994 yılları arasında, üretici hizmetler sektöründeki büyümedir. Üretici hizmetler, finans, bankacılık, sigorta ve danışmanlık hizmetleri ile ar-ge faaliyetleri ve elektronik veri işleme gibi üst düzey teknolojik faaliyet alanlarını kapsamaktadır. Berlin'in hizmetler sektörü gelişimi incelendiğinde, 1976-1986 döneminde üretici hizmetler gelişiminin ulusal ortalamanın altında olduğu, 1980'lerin ortalarından itibaren ise yüksek bir sektörel gelişme hızına ulaştığı ifade edilebilir. Üretici hizmetler sektöründeki bu gelişme, kalifiye Doğu Alman işgücünün 1990'lardan itibaren bu sektördeki artan ağırlığı ve 1980'lerde izlenen yerel politikaların sektörel yansımalarıyla açıklanabilir. Aynı dönemde, kişisel ve tüketici hizmetler önemli bir gelişme göstermemiştir. Durağan sektörel eğilimlere rağmen tüketici hizmetler, hizmetler sektörünün genel yapısı içerisinde en büyük paya sahip sektördür. Ayrıca, Almanya'daki etnik işgücünün, emek piyasasındaki en büyük katılım oranı yine bu sektördedir. Kısa dönemde, Berlin'in işgücü piyasasındaki en önemli sektörel gelişmelerin yine tüketici hizmetlerde gerçekleşeceği beklenebilir. Üretici hizmetlerdeki sektörel gelişme, endüstri sonrası göç hareketine etnik işgücü katılımıyla ve klasik beyin göçü

etkileriyle yakından ilgilidir. Buna karşılık, bu alandaki gelişmelerin, Berlin'in hizmetler sektörü kompozisyonuna etkileri, uzun dönemlidir.

Türk nüfusunun Berlin'deki sektörel katılımı, etnik işgücünün Batı Avrupa kentlerindeki değişen rolünün tipik bir örneğidir. Bu kentlerdeki sektörel yapının değişiminde, Berlin örneğindeki gibi üretim ve hizmet sektörlerinin karşılıklı etkileşiminin büyük payı vardır. Genel sektörel yapı içerisinde, üretim alt sektörlerindeki işgücü azalırken, bu alandaki işgücü kayıpları, hizmetlerdeki yeni faaliyet alanlarının gelişimiyle telafi edilmektedir. Seçilmiş hizmet faaliyetlerindeki ana eğilimler, kişisel hizmetlerde yoğun, üretici hizmetlerinde ise alt düzey bir işgücü katılımına işaret etmektedir. Buna karşılık, Almanya örneğinin de vurguladığı gibi, üretici hizmetlerin sektörel büyüme oranı, tüketici hizmetlerden daha yüksektir. Bu durum, faal işgücünün bir bölümünün finans sektörüne yönelimiyle, Türk işçilerinin Almanya'nın yeni eyaletlerindeki artan bölgeler arası hareketliliğiyle ve Berlin'deki yerel ve etnik girişimciliğin artışıyla açıklanabilir.

Sonuç olarak, iki önemli eğilim, etnik işgücü katılımı ve Berlin'in küresel kent işlevleri arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır.

Şekil 6. Batı Almanya'nın önemli kentsel yığılma alanlarındaki sektörel değişimler (1976-1986) (Bade ve Kunzman, 1991: 87).

Figure 6. Sectoral changes in the main agglomerations of West Germany (1976-1986) (Bade ve Kunzman, 1991: 87).

İlk olarak, 1976-1994 arasındaki ulusal eğilimler, hizmetler sektörünün Almanya'nın bütün bölgelerindeki büyümesine, üretici hizmetler işgücünün istikrarlı fakat alt düzey artışına ve üretim sektörünün genel yapısı içinde yine alt düzey bir işgücü azalmasına işaret etmektedir. Bu dönemde, hizmetler sektörü gelişiminin ana yoğunlaşma alanları, kuzey eyaletlerindeki kentler olmuştur: yeni büyüme odağı Berlin ve eski uluslararası merkezler Frankfurt ve Hannover. İkinci olarak, Berlin'deki Türk işgücü, Almanya'daki etnik işgücü katılımının tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Türk işgücünün kentsel-sektörel rolü, tüketici hizmetleri ve etnik katılım ilişkisi bağlamında anlamlı hale gelmektedir. Buna karşılık, üretici hizmetlerdeki genel işgücü yapısı, geleneksel beyin göçü hareketleri ve Doğu Alman nüfusun artan bölgeler arası hareketliliği sonucu dinamik bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

ALMAN KENTLERİNİN KÜRESEL İŞLEVLERİ VE TÜRK İŞGÜCÜ

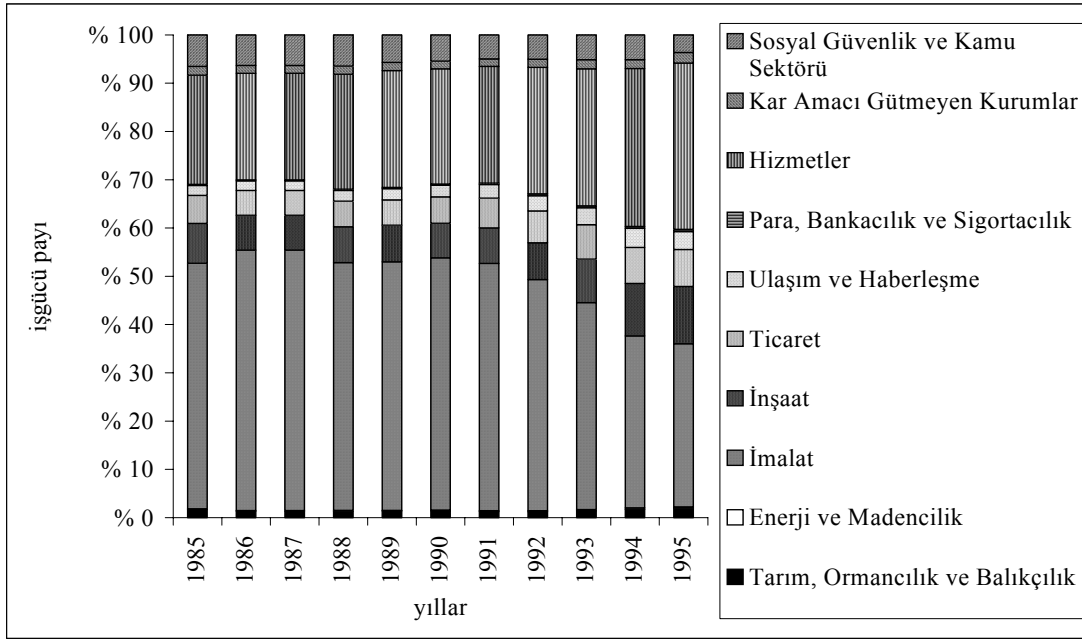
Berlin'deki Türk nüfusunun sektörel ağırlığı, bu kentin küresel kent işlevlerinin belirginleşmesinde önemlidir. Berlin örneğinin diğer Batı Avrupa kentleri için genelleştirilmesinde için temel bir sorunun cevaplanması gerekmektedir: Mesleki nitelik ve iş statüsü (işçi/girişimci) açısından etnik işgücünün küresel kentlerdeki rolü nedir ?

Sektörel eğilimler açısından, on yıllık bir dönemdeki gelişmelerin çözümlenmesi yararlı olabilir. Genel eğilimlerin (hizmetlerde ve üretici sektör işgücünde kademeli bir artış) tersine, Berlin'deki Türk işgücü, hizmetler sektöründe alt düzey artış oranıyla temsil edilirken, üretim sektörünün genel yapısı içerisinde yine düşük bir işgücü artışı gözlemlenmiştir (Şekil 7). Buna karşılık, hizmetler ve imalat sektörleri arasındaki bir karşılaştırma (Şekil 8), farklı bir eğilimi vurgulamaktadır: hizmetler sektörü işgücünde kademeli bir artışa karşılık imalat sektöründe hızlı bir düşüş. 1994-1995 dönemindeki gelişmeler, her iki sektörün de istikrarlı bir gelişme yapısı kazanmaya başladığını göstermektedir. Her iki sektörün işgücü kompozisyonunda, kısa dönemde önemli değişimler beklenmemektedir. Mesleki açıdan

baktığımızda iki muhtemel gelişmeden bahsedebiliriz. Birincisi, kalifiye ve vasıfsız Türk işgücünün hizmetlerin farklı dallarında işlev görmesi muhtemeldir. İkincisi, imalat sektörünün genel yapısı içerisinde dinamik mesleki değişimler ancak uzun dönemde gerçekleşebilir. Türk işçilerinin imalat ve hizmetlerin alt faaliyet dallarındaki katılımını içeren detaylı bir sektörel çözümleme, bu eğilimleri desteklemektedir. Şekil 9'un vurguladığı gibi gıda ve tekstil sanayilerindeki Türk işgücü, hızlı bir düşüş göstermiştir. İmalat dalları arasındaki en yüksek istihdam oranına sahip mesleki ve bilimsel ekipman imalatında, kademeli bir düşüş gözlemlenmiştir. Demir-çelik, endüstriyel kimyasallar imalatı gibi geleneksel sektörlerdeki istihdam, alt düzey bir düşüş göstererek durağan bir yapı kazanmaya başlamıştır. Bu durum, etnik işgücünün Almanya'daki ulusal eğilimlerine karşıt bir gelişme oluşturmaktadır.

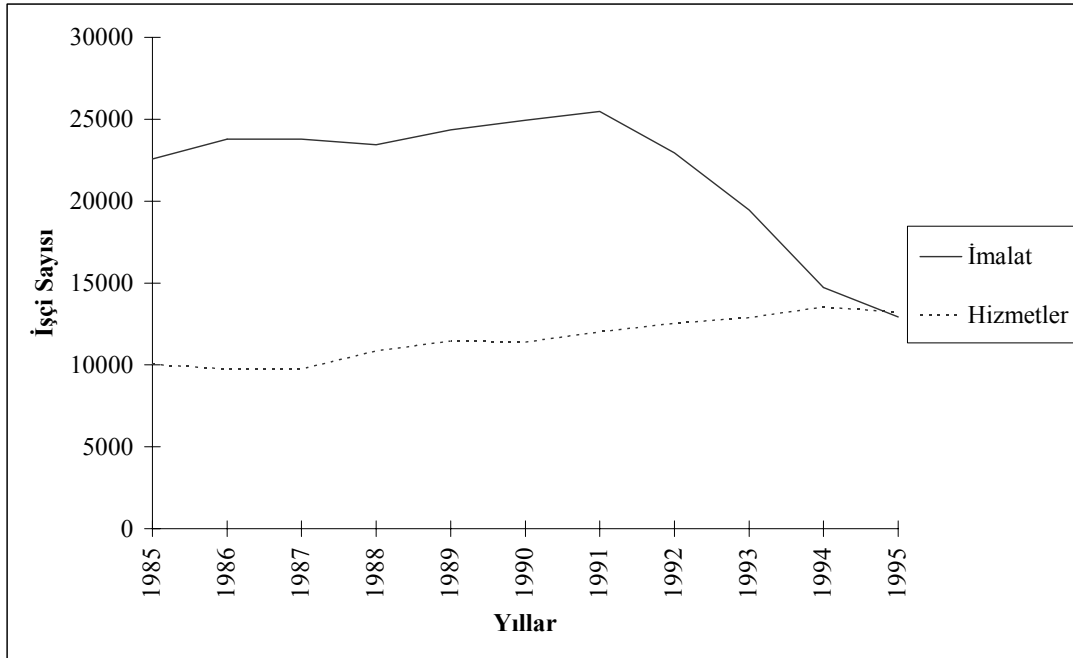
1990-1994 döneminde hizmetler sektöründeki gelişme, tıbbi hizmetler ve kişisel bakım gibi kişisel hizmetlerdeki işgücü artışıyla gerçekleşmiştir (Şekil 10). Bu durum alt düzey kalifiye işgücünün hizmetlerdeki geleneksel ağırlığını yansıtmaktadır. Üst düzey hizmetler (hukuk, finans ve danışmanlık) ise hizmetler sektörü gelişiminde ikincil bir öneme sahiptir.

Üretici hizmetlerin detaylı bir çözümlemesi, kalifiye işgücünün emek piyasasındaki rolünün anlaşılması açısından önemlidir. Şekil 11'in gösterdiği gibi 1986-1994 döneminde, Berlin'in üretici hizmetler sektöründe hızlı bir gelişme kaydedilmiştir. Bu gelişme, ağırlıklı olarak finansal hizmetler, bankacılık ve pazarlama alanlarındaki sektörel büyümeyle yakından ilgilidir. Bu noktada, ar-ge ve elektronik veri işleme gibi teknoloji yoğun faaliyetlerin, üretici hizmetlerin sektörel gelişimindeki rolü belirgin değildir. Buna karşılık, işgücü piyasasının küresel ve ulusal eğilimleri belirleyici olmuştur. Üst düzey kalifiye işgücünün ihtiyaç duyulduğu bazı mesleki alanlardaki (sistem mühendisliği, program mühendisliği vb.) istihdam eksikliği, küresel bir olgu haline gelmiştir. Yine kalifiye işgücünün, Berlin'den güneydeki nüfus yığılma alanlarına kayması, üretici hizmetlerin genel kompozisyonunu etkileyen bir diğer gelişme olmuştur.

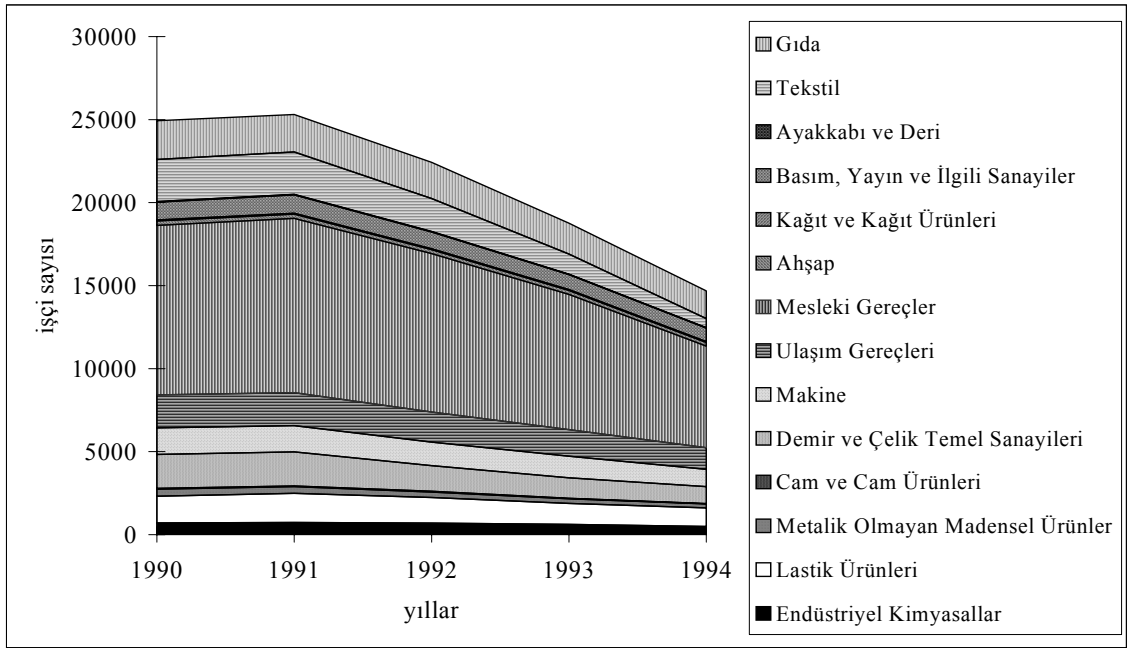
Şekil 7. Türk işgücünün Berlin'deki sektörel gelişimi (1985-1995)
(Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

Figure 7. Sectoral development of Turkish labor in Berlin (1985-1995)
(Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

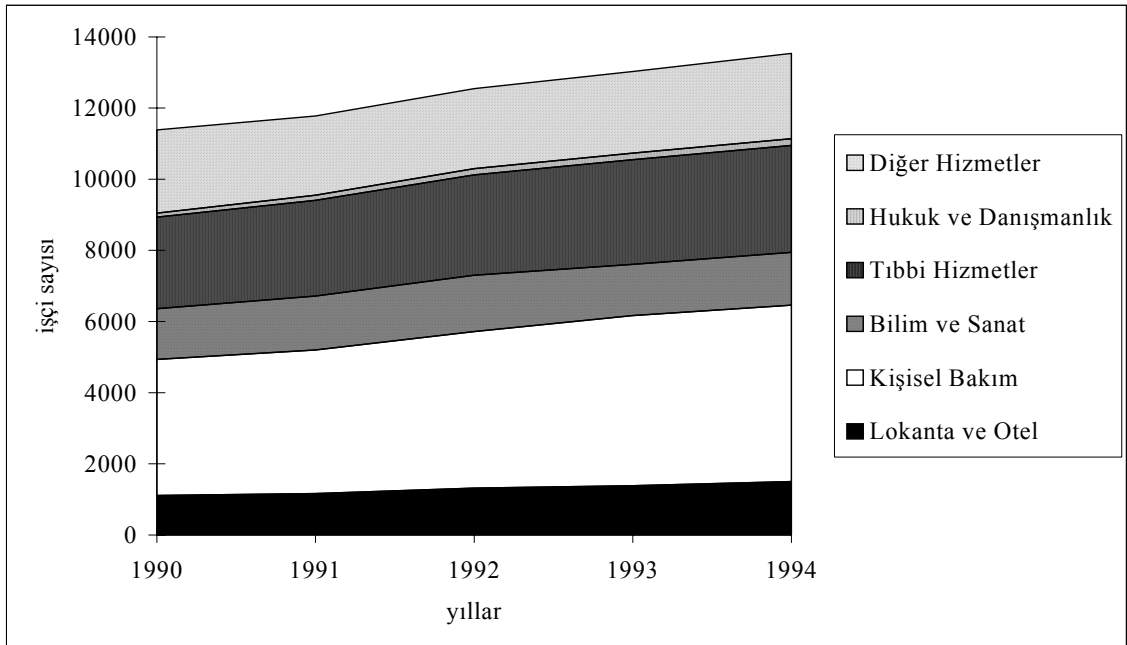
Şekil 8. Berlin'deki Türk işgücünün imalat ve hizmetlerdeki gelişimi (1985-1995)
(Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

Figure 8. Development of Turkish labor in manufacturing and services in Berlin (1985-1995)
(Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995).

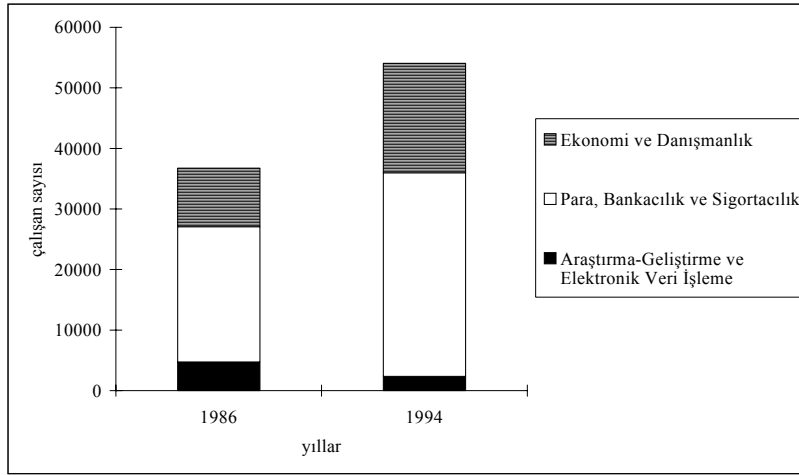
Şekil 9. Berlin'deki Türk işgücünün imalat sektöründeki gelişimi (1990-1994)
(Bundesanstalt für Arbeit, 1990a-1994).

Figure 9. Sectoral development of Turkish labor in manufacturing in Berlin (1990-1994)
(Bundesanstalt für Arbeit, 1990a-1994).

Şekil 10. Berlin'deki Türk işgücünün hizmetler sektöründeki gelişimi (1990-1994)
(Bundesanstalt Für Arbeit, 1990a-1994).

Figure 10. Sectoral development of Turkish labor in services in Berlin (1990-1994)
(Bundesanstalt Für Arbeit, 1990a-1994).

Şekil 11. Berlin’de üretici hizmetler gelişimi (1986-1994) (Bundesanstalt für Arbeit, 1986-1994).

Figure 11. Development of producer services in Berlin (1986-1994) (Bundesanstalt für Arbeit, 1986-1994).

Almanya’daki Türk işçileri örneği incelendiğinde, üretici hizmetlerin, hizmetler sektöründeki payının düşük olduğu ve ulusal sektörel gelişme eğilimlerinin tersine düşük bir gelişme düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Buna karşılık, 1986-1994 döneminde, Türk işgücününün üretici hizmetlere katılımı, tüketici hizmetlerden daha yüksek bir artış göstermiştir. Bu durum, kalifiye Türk işgücününün istikrarlı sektörel katılımıyla açıklanabilir. Berlin’deki seçilmiş üretici hizmet dallarının detaylı bir çözümlemesi (Şekil 12), finansal hizmetlerdeki Türk işgücününün artan ağırlığını vurgulamaktadır. Yine bankacılık, pazarlama ve stratejik planlama faaliyet dallarındaki Türk işgücü katılımı, ulusal artış oranından daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Ar-ge ve elektronik veri işleme dallarındaki etnik işgücününün ulusal gelişme eğilimleri ise Türk işgücününün eğilimleriyle uygunluk göstermiştir. Üretici hizmetler sektöründeki bu eğilimler, kalifiye işgücününün artan bölge içi hareketliliğinin, sektörel gelişmede temel bir rol oynadığını göstermektedir. Berlin’in finans sektörününün 1990’lardaki gelişimi, kentteki Türk işgücü için cezbedici bir etken olmuştur. Diğer taraftan, Ar-Ge ve elektronik veri işleme dallarındaki işgücü, üretici hizmetler istihdamının artış gösterdiği kuzey eyaletlerindeki kentsel yığılma alanlarına ve Berlin’in kentsel saçak alanlarına doğru yönelmiştir.

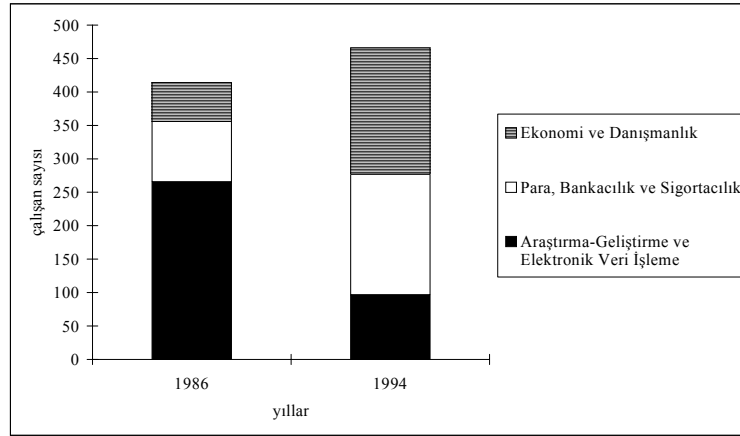
Türk işgücününün iş statüsündeki gelişmelerin çözülmesi, araştırmanın diğer

bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu çözümleme, yeni kuşak Türk işçilerinin sektörel tercihlerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Son 30 yıl içerisinde, Türk misafir işçilerinin ilk kuşağının Alman işgücü piyasasına uyum sağladığı kabul edilmektedir. İlk kuşağın imalat sektöründeki avantajlı pozisyonunun tersine, ikinci kuşak işsizlik ve geçerli mesleki niteliklerden yoksunluk gibi önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Buna karşılık, 1990’lardaki gelişmeler, Türk işgücününün bir bölümünün, geleneksel iş kollarından imalat ve hizmetlerde yeni yaratılan faaliyet alanlarına yöneldiğini göstermektedir. 1990’ların başlarındaki sektörel eğilimler, Türk işgücününün tüketici ve kişisel hizmetlerdeki artan ağırlığını vurgulamaktadır. Türk girişimciliğinin aynı alanlardaki paralel gelişimi de bu sektörel eğilimleri desteklemektedir. Şekil 13, Batı Berlin’deki Türk firmalarının özellikle hizmetler ve ilgili ticari faaliyet alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Burada “Batı Berlin” ifadesinin kullanılmasının nedeni, iki Almanya’nın birleşiminin işgücü piyasasındaki Doğu-Batı ayrımını o dönemde henüz ortadan kaldırmadığını vurgulamak içindir. Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği’nin aynı dönemdeki yıllık faaliyet raporlarındaki sektörel veriler de yine Batı Berlin’e aittir. Hizmetler sektörününün aynı kentteki kompozisyonu incelendiğinde, Türk firmalarının daha çok catering (kurumsal veya kişisel yiyecek-içecek temini ve satışı) gibi tüketici hizmetler alanında yoğunlaştığı ve mesleki hizmetlerdeki firma

sayısının daha düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Batı Berlin'deki hizmetler sektörünün 1990-1993 dönemindeki büyüme oranı, bazı önemli noktaları yansıtmaktadır. Katering alanında çalışan Türk firmalarının sayısında 1991'den itibaren hızlı bir artış kaydedilmiştir. Bu gelişmenin ana nedeni, iki Berlin'in birleşmesinden sonra genişleyen açık pazar içerisinde Türk girişimciliğinin artan etkinliğidir. Hizmetlerdeki artan bölge içi sektörel hareketlilik sonucu, Türk firmalarının eski yatırım alanlarından Berlin'in yeni pazar alanlarına yönelmeleri, katering alanındaki gelişmenin mekansal bir sonucunu oluşturmaktadır. Aynı dönemdeki mesleki hizmetler alanındaki eğilimler, Almanya'daki

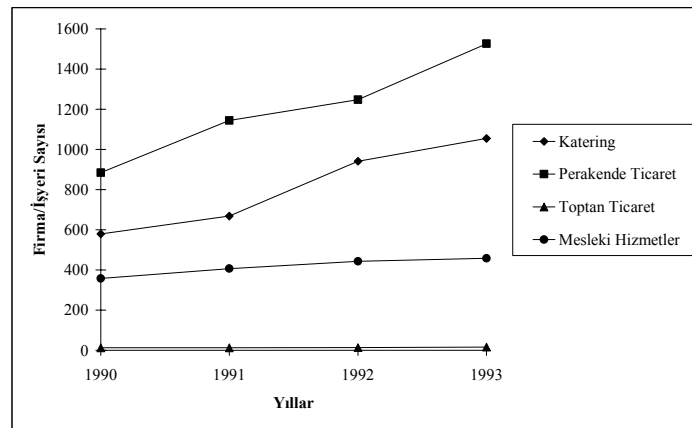
kalifiye işgücünün genel sektörel gelişme eğilimlerini de yansıtmaktadır. Bu alandaki firmalar, daha çok etnik piyasanın dışında faaliyet göstermektedir.

1990-1993 döneminde, Batı Berlin'deki Türk girişimciliğinin en fazla yoğunlaştığı perakende ticaret sektörü, katering sektörüne paralel bir gelişme göstermiştir. Şekil 13'de görüldüğü gibi, 1990'ların başlarında perakende ticaret sektöründe Türk girişimciliğinin yoğunlaşması, bu alandaki firmaların değişen mekansal tercihleriyle yakından ilgilidir. Bir diğer neden de sektörel yer değiştirme etkisi (replacement effect) olarak tanımlanabilecek, Türk firmalarının katering sektöründen perakendeciliğe yönelimidir.

Şekil 12. Berlin'deki Türk işgücünün üretici hizmetlerdeki gelişimi (1986-1994) (Bundesanstalt für Arbeit, 1986-1994).

Figure 12. Development of Turkish labor in producer services in Berlin (1986-1994) (Bundesanstalt für Arbeit, 1986-1994).

Şekil 13. Türk Girişimciliğinin Batı Berlin'deki Sektörel Gelişimi (1990-1993) (Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1990-1993).

Figure 13. Sectoral development of Turkish business in West Berlin (1990-1993) (Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1990-1993).

Berlin'deki sektörel eğilimler, Türk işgücünün Alman kentlerinin küresel işlevlerine katılımı açısından genelleştirilebilir.

Türk işgücünün sektörel kompozisyonu incelendiğinde, bu yapı içerisinde dinamik bir gelişmenin ancak uzun dönemde gerçekleşebileceği söylenebilir. Berlin örneğinin bulguları, Türk işgücünün yüksek seviyeli teknolojik faaliyet alanlarındaki katılımının çok düşük olduğunu göstermektedir. Burada asıl gelişmenin beklendiği alan, finans sektörüdür. Yüksek nitelikli Türk işgücünün, finans ve bankacılık hizmetlerinde belli bir ağırlık kazanması beklenmektedir. Finans sektöründeki Türk işgücünün, 1980'lerden itibaren hızlı bir şekilde artışına rağmen, bu alandaki sektörel katılım oranının üretici hizmetlerin gelişme eğilimlerine paralel biçimde çok düşük olması, muhtemel bir gelişmenin ancak uzun dönemde gerçekleşebileceğine işaret etmektedir. Berlin örneği, bu alandaki etnik işgücünün özellikle büyük bölgesel merkezlerde yoğunlaştığını göstermektedir. Üretici hizmetlerdeki etnik işgücünün mekansal kompozisyonu, işgücünün, eyaletlerin sanayi ve ticaret ağırlıklarına göre şekillenen bir bölgesel dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Kuzey eyaletlerindeki üretici hizmetler işgücünün mekansal dağılımı, bu olguyu desteklemektedir. İmalat sektöründeki katılım oranları incelendiğinde, bazı alt sektörlerdeki Türk işgücü kompozisyonunun değişmeye başladığı ifade edilebilir. Bilimsel ekipman üretimi gibi uzmanlaşmanın önemli olduğu alt faaliyet dallarında, Türk işgücü katılımı orta düzeyde bir artış göstermiştir. Bu artışın bazı üretici hizmet dallarında Türk işgücünün sektörel konumunu olumlu yönde etkilemesi muhtemeldir. Hizmetler sektöründeki Türk işgücünün 1990'lardaki eğilimleri, bu alandaki sektörel tahminleri destekler niteliktedir: hizmetlerin genel yapısı içerisinde etnik işgücünün sektörel payını artırması ve bu artışın daha çok kişisel ve tüketici hizmetlerdeki gelişmelerle gerçekleşmesi. Almanya'daki hizmetler sektörünün aynı dönemdeki mekansal kompozisyonu, hizmetler alanındaki işgücü gelişiminin, etnik işgücünün artan bölgeler arası hareketliliğiyle yakından ilgili olduğunu göstermektedir.

Türk işgücünün girişimci yapısının çözümlenmesi bir diğer inceleme alanını oluşturmaktadır. Almanya'daki etnik işgücünün girişimci yapısı, 1990'larda artış gösteren etnik firma ve işyerleri temelinde incelenebilir. Alman kentlerindeki diğer göçmen grupların girişimciliği, tüketici hizmetlerin belli alt dallarıyla sınırlı olmasına karşın, Türk girişimciliği daha yaygın bir faaliyet alanına sahiptir. Berlin örneğinin de vurguladığı gibi yeniden birleşimin mekansal bir sonucu olarak, perakende ticaret ve catering sektörlerindeki yatırımlar yüksek düzeyde bölgesel hareketlilik kazanmıştır. Ulusal yatırımların catering'den perakende ticarete yönelimiyle paralel şekilde, bu alandaki Türk yatırımlarının özellikle ticari faaliyet alanlarına yoğunlaşması beklenmektedir. Türk firmalarının, Berlin'in inşaat sektöründeki artan etkinliği bu eğilimi desteklemektedir. Türk girişimciliğinin perakende ticaretteki artan ağırlığının, finansal hizmetlerdeki etnik işgücü katılımını olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.

Geleneksel imalat sanayilerindeki işgücünün genel kompozisyonu incelendiğinde, bu alandaki, yine geleneksel mesleki niteliklere sahip işgücünün ağırlığını belli oranda devam ettireceği ifade edilebilir. Bununla birlikte, Batı Avrupa'daki eğilimler, geleneksel imalat alt dalları aleyhine bir sektörel küçülmenin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Bu alandaki işgücünün sektörel esnekliğinin az olması, imalattan hizmetlere veya ticari faaliyetlere yönelik bir işgücü hareketliliğinin ancak uzun dönem içerisinde gerçekleşebileceğini göstermektedir. Buna karşılık, imalat sektörünün genel yapısı içerisinde hizmetler yönünde bir sektörel geçiş, kısa dönemde mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak Berlin örneği, Türk işgücünün Alman küresel kentlerinde hizmetler ve perakende ticaret sektörlerinin dinamik bir aktörü haline geldiğini göstermektedir. 1990'lardaki sektörel eğilimler, Türk işgücünün, yüksek seviyeli küresel kent işlevlerinde, ancak uzun dönemde etkinlik kazabileceğini göstermektedir. Türk girişimcileri, bu uzun dönemli sektörel geçiş sürecinin muhtemel aktörleridir. Burada, Türk girişimcilerinin özellikle finansal hizmetler alanında, küresel

kent işlevlerine katkıda bulunması beklenmektedir. Diğer üretici hizmet dallarında ise yerel işgücünün geleneksel ağırlığını devam ettireceği öngörülmektedir.

SONUÇ

Berlin örneği, Türk işgücünün Alman küresel kentlerindeki rolünü vurgulamak açısından genelleştirilebilir. Çalışmanın sonuçları, etnik işgücünün, Batı Avrupa'nın yeni düğüm noktaları küresel kentlerdeki iktisadi rollerini vurgulamaktadır. Bu sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Üst düzey uzmanlaşma gerektiren hizmet ve imalat dallarındaki etnik katılım düşük düzeydedir. Üretici hizmetlerin teknoloji yoğun alt dallarında dinamik bir sektörel gelişme beklenmemektedir. Burada en önemli sektörel gelişmenin, uzun dönemde finansal hizmetler işgücü yapısında ortaya çıkması muhtemeldir. Üretici hizmetlerdeki etnik işgücünün, yine uzun dönemde bölgesel hareketlilik kazanacağı öngörülmektedir. Özellikle, teknoloji yoğun üretici hizmet alanlarındaki sektörel yapının, bölgeler arası işgücü akımlarından etkilenmesi muhtemeldir. 1990'lardaki gelişmeler, uzmanlaşma gerektiren imalat dallarında etnik işgücü katılımının artmakta olduğunu göstermiştir.

Kişisel ve tüketici hizmetlerde, etnik işgücü yoğunlaşmasının devam edeceği vurgulanmaktadır. Eğilimler, bu sektörde bölgeler arası muhtemel bir işgücü akımının kısa dönemde gerçekleşmeyeceğini göstermektedir. Buna karşılık, kişisel hizmetlerin bazı alt dallarında, etnik işgücünün, bölge içi düzeyde mekansal hareketlilik kazanması muhtemeldir.

1990'ların başlarında, Alman işgücü piyasasındaki gelişmeler, etnik işgücünün belli bir düzeyde girişimci nitelik kazanmaya başladığını göstermektedir. Etnik girişimciliğin, kentsel-ticari faaliyet alanlarındaki yerel

yatırımların önemli bir kısmını oluşturacağı beklenmektedir. Etnik girişimciliğin artan etkinliği, bu alandaki etnik katılımın uzun dönemde, ticari faaliyetlerden finansal hizmetlere yönebileceğini göstermektedir. Artan bölgeler arası ve bölge içi hareketlilikleriyle, etnik yatırımcılar Batı Avrupa'daki işgücü piyasalarının dinamik unsurları haline gelmektedir.

İşçi statüsündeki göçmen grupların, geleneksel sanayilerdeki sektörel ağırlıklarını sürdürmeleri beklenmektedir. Emek yoğun imalat iş kollarındaki istihdam azalması, özellikle alt düzey kalifiye etnik işgücünü olumsuz yönde etkileyecektir. Etnik işgücü katılımının imalattan, hizmet iş kollarına yönelimiyle ilgili yeterli bulgu mevcut değildir. Buna karşılık böyle bir dönüşümün, uzun dönemde üretim sektörünün genel yapısı içerisinde gerçekleşmesi muhtemeldir.

Etnik işgücünün sektörel kompozisyonu ile ilgili sonuçlar, aynı zamanda bölgesel-iktisadi ve kentsel-sektörel çözümleri gerekli kılmaktadır.

İlk olarak, göçmen işçiler, misafir ülkelerdeki sektörel yapıya uyum sağlamaya başlamışlardır. 1990'ların başlarındaki gelişmeler, bu işçilerin Batı Avrupa emek piyasalarında, formel ve informel sektörlerin önemli aktörleri olarak rol oynadığını göstermektedir.

İkinci olarak, uluslar arası işgücü göçünün üçüncü dalgası (endüstri sonrası hareket), Batı Avrupa'daki etnik işgücü katılımıyla ilgili önemli dönüşümlere neden olmuştur: işçi statüsünden girişimci statüsüne geçiş, statik sektörel konumdan bölgeler arası dinamik bir sektörel konuma geçiş ve geleneksel yoğunlaşma alanlarındaki (eski endüstriyel kentler) pasif iktisadi rolden, Batı Avrupa'nın yeni düğüm noktalarındaki (küresel kentler) aktif iktisadi etkinliğe geçiş.

KAYNAKLAR

- Bade, F.J. ve Kunzman, K.R., 1991, Deindustrialization and Regional Development in the Federal Republic of Germany; in Rodwin, L. and Sazanami, H., *Industrial Change and Regional Economic Transformation: The Experience of Western Europe*, Harper Collins Academic, London, 70-104.
- Berlin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Ataşeliği, 1985-1995, Yıllık Faaliyet Raporları, T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Berlin.
- Bruegel, I., 1993, Local Economic Development in the Transformation of Berlin; *Regional Studies*, 27, 2, 155-159.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1986, Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1990a, Arbeitsmarkt in Zahlen, März, Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1990b, Zahlenspiegel-Ausländer, Oktober, Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1991a, Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1991b, Arbeitsmarkt in Zahlen, November, Nürnberg.
- Bundesanstalt für Arbeit, 1994, Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg.
- Camagni, R.P., Cheshire, P., De Gaudemar, J.P., Hall, P., Rodwin, L. ve Snickars, F., 1991, Europe's Regional-Urban Futures: Conclusions, Inferences and Surmises; in Rodwin, L. and Sazanami, H., *Industrial Change and Regional Economic Transformation: The Experience of Western Europe*, Harper Collins Academic, London, 301-315.
- Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1982-1992, Yıllık Faaliyet Raporları, T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Friedmann, J., 1986, The World City Hypothesis; *Development and Change*, 17, 1, 69-83.
- Gaspar, J., 1992, Societal Response to Changes in the Production System; *Urban Studies*, 29, 6, 827-837.
- Rodwin, L., 1991 European Industrial Change and Regional Economic Transformation: An Overview of Recent Experiences; in Rodwin, L. and Sazanami, H., *Industrial Change and Regional Economic Transformation: The Experience of Western Europe*, Harper Collins Academic, London, 3-36.
- Scott, A. J., 1988, *Metropolis: From the Division of Labor to Urban Form*, University of California, Berkeley.
- Sternberg, R., 1995, Assessment of Innovation Centres-Methodological Aspects and Empirical Evidence from Western and Eastern Germany; *European Planning Studies*, 3, 1, 85-97.